क्रं.सं.	रुचिरा- द्वितीयः पाठः बिलस्य वाणी न कदापि मे श्रुता
I.	प्रियमित्राणि नमस्कारः अष्टमकक्ष्यायाः 'रुचिरा' इति संस्कृतपाठ्यपुस्तकस्य अनुशिक्षणे भवतां स्वागतम् । अद्य वयं द्वितीयपाठस्य प्रथमं भागं पठामः । पाठस्य नाम अस्ति "बिलस्य वाणी न कदापि मे श्रुता" इति ।
II.	पाठस्य परिचयः - प्रस्तुतपाठः "पञ्चतन्त्रम्" इति सुप्रसिद्धस्य संस्कृतकथाग्रन्थस्य तृतीयतन्त्रात् "काकोलूकीयम्" इत्यस्मात् सङ्कलितः अस्ति। पञ्चतन्त्रस्य लेखकः विष्णुशर्मा अस्ति। अस्मिन् ग्रन्थे पञ्चखण्डाः सन्ति । एते खण्डाः एव तन्त्राणि इति उच्यन्ते । अयं ग्रन्थः गद्य-पद्य-ग्रन्थः अस्ति। अस्य ग्रन्थस्य कथानां पात्राणि मुख्यतः पशु-पक्षिणः सन्ति ।
III.	अधुना पाठवाचनं कुर्मः– सावधानेन शृण्वन्तु द्वितीयः पाठः बिलस्य वाणी न कदापि मे श्रुता अव्ययप्रयोगः कस्मिंश्चित् वने खरनखरः नाम सिंहः प्रतिवसति स्म। सः कदाचित् इतस्ततः परिभ्रमन् क्षुधार्तः न किञ्चिदपि आहारं प्राप्तवान्। ततः सूर्यास्तसमये एकां महतीं गुहां दृष्ट्वा सः अचिन्तयत्-"नूनम् एतस्यां गुहायां रात्रौ कोऽपि जीवः आगच्छति। अतः अत्रैव निगूढो भूत्वा तिष्ठामि" इति। एतस्मिन् अन्तरे गुहायाः स्वामी दधिपुच्छः नाम शृगालः समागच्छत्। स च यावत् पश्यति तावत् सिंहपदपद्धतिः गुहायां प्रविष्टा दृश्यते, न च बहिरागता। शृगालः अचिन्तयत्-"अहो विनष्टोऽस्मि। नूनम् अस्मिन् बिले सिंहः अस्तीति तर्कयामि। तत् किं करवाणि?" एवं विचिन्त्य दूरस्थः रवं कर्तुमारब्धः-"भो बिल! भो बिल! किं न स्मरसि, यन्मया त्वया सह समयः कृतोऽस्ति यत् यदाहं बाह्यतः प्रत्यागमिष्यामि तदा त्वं माम् आकारयिष्यसि? यदि त्वं मां न आह्वयसि तर्हि अहं द्वितीयं बिलं यास्यामि इति।" अथ एतच्छ्रुत्वा सिंहः अचिन्तयत्-"नूनमेषा गुहा स्वामिनः सदा समाह्वानं करोति। परन्तु मद्भयात् न किञ्चित् वदति।" अथवा साध्विदम् उच्यते- भयसन्त्रस्तमनसां हस्तपादादिकाः क्रियाः। प्रवर्तन्ते न वाणी च वेपथुश्चाधिको भवेत्॥ तदहम् अस्य आह्वानं करोमि। एवं सः बिले प्रविश्य मे भोज्यं भविष्यति। इत्थं विचार्य सिंहः सहसा शृगालस्य आह्वानमकरोत्। सिंहस्य उच्चगर्जनप्रतिध्वनिना सा गुहा उच्चैः शृगालम् आह्वयत्। अनेन अन्येऽपि पशवः भयभीताः अभवन्। शृगालोऽपि ततः दूरं पलायमानः इममपठत्- अनागतं यः कुरुते स शोभते स शोच्यते यो न करोत्यनागतम्। वनेऽत्र संस्थस्य समागता जरा बिलस्य वाणी न कदापि मे श्रुता॥ इति।
IV.	इदानीं पाठस्य विवरणं कुर्मः आदौ शीर्षकस्य अर्थम् अवगच्छामः। "बिलस्य वाणी न कदापि मे श्रुता" गुहायाः ध्वनिः मया कदा अपि न श्रुतः। इति सरलार्थः भवति । अधुना शब्दार्थान् पश्यन्तु बिलस्य इत्यत्र बिल इति अकारान्तनपुंसकलिङ्गशब्दः षष्ठीविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । अर्थात् गुहायाः विवरस्य वा / 'गुफा की' इति हिन्द्यर्थः । वाणी इत्यत्र वाणी इति ईकारान्तस्त्रीलिङ्गशब्दः प्रथमाविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । अर्थात् ध्वनिः अथवा शब्दः इत्यर्थः । न इति अव्ययम् अस्ति । नहि इत्यर्थः ।

	कदापि अस्मिन् पदे कदा+अपि इति पदद्वयं विद्यते। एतत् पदद्वयम् अव्ययम् अस्ति। हिन्द्याम् अस्य अर्थः 'कभी भी' इति भवति । मे इति पदम् अस्मद्-शब्दस्य षष्ठीविभक्तेः एकवचनस्य वैकल्पिकं रूपम् अस्ति । अस्य अर्थः भवति – मया / मेरे द्वारा श्रुता इति पदे श्रु-धातुः, क्त -प्रत्ययः च भूतकालिककर्मणि प्रयोगः, प्रथमाविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । अशृणोत् अथवा आकर्णिता इत्यर्थः
V.	इदानीं पाठस्य प्रथमां पङ्क्तिं पश्यन्तु । कस्मिंश्चित् वने खरनखरः नाम सिंहः प्रतिवसति स्म। आदौ वाक्यस्य शब्दार्थान् पश्यामः कस्मिंश्चित् इत्यत्र कस्मिन् +चित् इति विच्छेदः । अर्थात् कस्मिन् (वने) कस्मिन् इत्यत्र 'किम्' इति मकारान्तनपुंसकलिङ्गशब्दः सप्तमीविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । किसी में इति हिन्द्यर्थः । वने इत्यत्र 'वन' इति अकारान्तनपुंसकलिङ्गशब्दः सप्तमीविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । अरण्ये इत्यर्थः । खरनखरः इत्यत्र 'खरनखर' इति अकारान्तपुंलिङ्गशब्दः प्रथमाविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । खरनखरः इति (संज्ञापदम्) नाम इत्यत्र 'नामन्' इति नकारान्तनपुंसकलिङ्गशब्दः प्रथमाविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । अर्थात् नामकः । सिंहः इत्यत्र 'सिंह' इति अकारान्तपुंलिङ्गशब्दः प्रथमाविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । अर्थात् वनराजः अथवा मृगराजः । प्रतिवसति इति क्रियापदम्, अत्र प्रति-उपसर्गः वस्-धातुः लट्लकारः प्रथमपुरुषः एकवचनं च वर्तते । वासं करोति इत्यर्थः। स्म इति भूतकालसूचकम् अव्ययपदम् । अधुना प्रश्नोत्तराणां माध्यमेन भावम् अवगच्छामः । प्रतिवसति स्म अर्थात् वासं करोति स्म..... • कः प्रतिवसति स्म? सिंहः प्रतिवसति स्म। • किं नाम सिंहः प्रतिवसति स्म? खरनखरः नाम सिंहः प्रतिवसति स्म। • खरनखरः नाम सिंहः कुत्र प्रतिवसति स्म? खरनखरः नाम सिंहः कस्मिंश्चित् वने प्रतिवसति स्म। अग्रे पश्यन्तु -
VI.	सः कदाचित् इतस्ततः परिभ्रमन् क्षुधार्तः न किञ्चिदपि आहारं प्राप्तवान् । "बुभुक्षया पीडितः सः सिंहः एकदा अत्र-तत्र भ्रमणं कुर्वन् आसीत् । परन्तु भोजनार्थं किम् अपि आहारं न लब्धवान् ।" इति भावार्थः । अधुना शब्दार्थान् पश्यामः सः इत्यत्र तद् इति दकारान्तसर्वनामशब्दः पुंलिङ्गं प्रथमाविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । अर्थात् खरनखरः नाम सिंहः । कदाचित् इत्यत्र (कदा+चित्) इति विच्छेदः अर्थात् एकदा इत्यर्थः एक बार इति हिन्द्यर्थः । इतस्ततः इत्यत्र (इतः + ततः) इति विच्छेदः एतत् अव्ययपदम् 'अनिश्चितस्थानम्' इत्यर्थं बोधयति। परिभ्रमन् अस्मिन् पदे परि-उपसर्गः भ्रम्- धातोः शतृ-प्रत्ययः ~~'परिभ्रमत्' इति तकारान्तविशेषणवाचकशब्दस्य~~ प्रथमाविभक्तेः एकवचनम् भ्रमणं कुर्वन् इत्यर्थः । क्षुधार्तः इत्यत्र (क्षुधा+आर्तः) इति विच्छेदः । बुभुक्षितः इति अस्य अर्थः भवति । किञ्चिदपि इत्यत्र (किञ्चित्+अपि) इति विच्छेदः अर्थात् अल्पम् अपि अथवा किम् अपि इत्यर्थः । आहारम् आहार' इति अकारान्त-पुंलिङ्गशब्दस्य द्वितीयाविभक्तेः एकवचनम्। अर्थात् भोजनम् प्राप्तवान् अस्मिन् पदे प्र-उपसर्गः आप्-धातुः क्तवतु-प्रत्ययः ,प्राप्तवत्' इति तकारान्तशब्दः प्रथमाविभक्तिः एकवचनम् अस्ति ।

	लब्धवान् इत्यर्थः । अधुना प्रश्नोत्तराणां माध्यमेन भावम् अवगच्छामः प्राप्तवान् अर्थात् लब्धवान् कः न प्राप्तवान्? सिंहः न प्राप्तवान्। सिंहः कं न प्राप्तवान्? सिंहः आहारं न प्राप्तवान्। कीदृशः सिंहः आहारं न प्राप्तवान्? क्षुधार्तः सिंहः आहारं न प्राप्तवान्। क्षुधार्तः सिंहः कियद् आहारं न प्राप्तवान्? क्षुधार्तः सिंहः किञ्चिदपि आहारं न प्राप्तवान्। क्षुधार्तः सिंहः किं कृत्वा किञ्चिदपि आहारं न प्राप्तवान्? क्षुधार्तः सिंहः भ्रमणं कृत्वा किञ्चिदपि आहारं न प्राप्तवान्। क्षुधार्तः सिंहः कुत्र भ्रमणं कृत्वा किञ्चिदपि आहारं न प्राप्तवान्? क्षुधार्तः सिंहः इतस्ततः भ्रमणं कृत्वा किञ्चिदपि आहारं न प्राप्तवान्। क्षुधार्तः सिंहः कदा इतस्ततः भ्रमणं कृत्वा किञ्चिदपि आहारं न प्राप्तवान्? क्षुधार्तः सिंहः कदाचित् इतस्ततः भ्रमणं कृत्वा किञ्चिदपि आहारं न प्राप्तवान। ततः किम् अभवत् इति अग्रे पश्यामः
VII.	तदनन्तरं सूर्यास्तसमये एकां महतीं गुहां दृष्ट्वा सः अचिन्तयत्- शब्दार्थान् पश्यन्तु - ततः इति अव्ययपदं तदनन्तरम् इत्यर्थं बोधयति । सूर्यास्तसमये इत्यत्र 'सूर्यास्तसमय' इति अकारान्त-पुंलिङ्गशब्दस्य सप्तमीविभक्तेः एकवचनम् । अर्थात् सायङ्काले । एकाम् इत्यत्र 'एका' इति आकारान्त-विशेषणवाचक-सर्वनामशब्दः द्वितीयाविभक्तिः एकवचनम् अस्ति ।अर्थात् एकसङ्ख्यात्मिकाम् महतीम् इत्यत्र 'महती' इति ईकारान्त- विशेषणवाचकशब्दः स्त्रीलिङ्गं द्वितीयाविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । अर्थात् विशालाम् । गुहाम् इत्यत्र 'गुहा' इति आकारान्त-स्त्रीलिङ्गशब्दः द्वितीयाविभक्तिः एकवचनम् । कन्दराम् इत्यर्थः । दृष्ट्वा इत्यत्र दृश्-धातुः क्त्वा प्रत्ययः अस्य प्रयोगः अव्ययत्वेन क्रियते । अवलोक्य इत्यर्थः । अचिन्तयत् इति क्रियापदे चिन्त्-धातुः लङ्लकारः प्रथमपुरुषः एकवचनम् अस्ति । चिन्तनं कृतवान् इति अस्य अर्थः भवति। अधुना वाक्यस्य भावं जानीमः । अचिन्तयत् अर्थात् चिन्तनं कृतवान् ☞ कः अचिन्तयत् ? सः (खरनखरः नाम सिंहः) अचिन्तयत्। ☞ सः किं दृष्ट्वा अचिन्तयत् ? सः एकां गुहां दृष्ट्वा अचिन्तयत्। ☞ सः कीदृशीं गुहां दृष्ट्वा अचिन्तयत् ? सः एकां महतीं गुहां दृष्ट्वा अचिन्तयत्। ☞ सः सिंहः कदा अचिन्तयत् ? ☞ सः सूर्यास्तसमये अचिन्तयत् ।

	☞ वाक्ये 'सः' इति पदं कस्मै प्रयुक्तम् ? ☞ वाक्ये 'सः' इति पदं 'सिंहाय' प्रयुक्तम् । तेन सिंहेन किं चिन्तितम् इति अधुना पश्यामः -
VIII.	" नूनम् एतस्यां गुहायां रात्रौ कोऽपि जीवः आगच्छति । अतः अत्रैव निगूढो भूत्वा तिष्ठामि" इति। (निश्चयेन हि अस्यां कन्दरायां रात्रिकाले कश्चन वन्यप्राणी आयाति । अतः अत्र एव निलीय प्रतीक्षां करोमि।) इति वाक्यस्य भावार्थः नूनम् इति अव्ययपदम् निश्चयेन इत्यर्थं बोधयति । एतस्याम् इत्यत्र 'एतद्' इति दकारान्त-सर्वनामशब्दः स्त्रीलिङ्गं सप्तमीविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । अस्याम् गुहायाम् इत्यत्र 'गुहा' इति आकारान्त-स्त्रीलिङ्गशब्दः सप्तमीविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । अर्थात् कन्दरायाम् । रात्रौ इत्यत्र रात्रि इति इकारान्तस्त्रीलिङ्गशब्दः सप्तमीविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । अर्थात् रात्रिकाले । कोऽपि इत्यत्र कः अपि इति विच्छेदः । कश्चन इत्यर्थः । जीवः इत्यत्र 'जीव' इति अकारान्त-पुंलिङ्गशब्दः प्रथमाविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । अर्थात् वन्यप्राणी । आगच्छति इत्यत्र आ-उपसर्गः गम्-धातुः लट्लकारः प्रथमपुरुषः एकवचनम् अस्ति । आयाति इत्यर्थः । निगूढो भूत्वा इत्यत्र (निगूढः भूत्वा) इति विच्छेदः । निलीय इत्यर्थः छिपकर इतिस हिन्द्यर्थः । निगूढः इत्यत्र 'निगूढ' इति अकारान्त-पुंलिङ्गशब्दः प्रथमाविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । निलयः इत्यर्थः भूत्वा इत्यत्र भू-धातुः क्त्वा इति प्रत्ययः अस्ति । तिष्ठामि इति एतत् क्रियापदम् अत्र स्था-धातुः लट्लकारःप्रथमपुरुषः एकवचनम् अस्ति । प्रतीक्षां करोमि इति भावः । अधुना प्रश्नोत्तराणां माध्यमेन वाक्यस्य भावं जानीमः । आगच्छति अर्थात् आयाति ..... ☞ आगच्छति अर्थात् आयाति ..... ☞ कः आगच्छति ? जीवः आगच्छति। ☞ कः जीवः आगच्छति ? कोऽपि जीवः आगच्छति। ☞ कदा कोऽपि जीवः आगच्छति ? रात्रौ कोऽपि जीवः आगच्छति। ☞ रात्रौ कोऽपि जीवः कुत्र आगच्छति ? गुहायां रात्रौ कोऽपि जीवः आगच्छति। ☞ कस्यां गुहायां रात्रौ कोऽपि जीवः आगच्छति ? एतस्यां गुहायां रात्रौ कोऽपि जीवः आगच्छति। ☞ गुहां दृष्ट्वा सिंहः किं चिन्तयति ? ☞ 'नूनम् एतस्यां गुहायां रात्रौ कोऽपि जीवः आगच्छति' इति सिंहः चिन्तयति। अतः तिष्ठामि अर्थात् प्रतीक्षां करोमि..... इति भावः ☞ कः तिष्ठति ? सिंहः तिष्ठति। ☞ सिंहः किं भूत्वा तिष्ठति ? सिंहः निगूढो भूत्वा तिष्ठति । ☞ सिंहः कुत्र निगूढो भूत्वा तिष्ठति ? सिंहः अत्रैव (अर्थात्.....गुहायाम् एव) निगूढो भूत्वा तिष्ठति ।
IX.	एतस्मिन् अन्तरे गुहायाः स्वामी दधिपुच्छः नाम शृगालः समागच्छत्। अस्मिन् मध्ये एव कन्दरायाः स्वामी दधिपुच्छनामकः क्रोष्टा आगतवान् । इति अस्याः पङ्क्तेः भावार्थः ..... अधुना शब्दार्थान् अवगच्छामः एतस्मिन् इत्यत्र 'एतद्' इति दकारान्त- सर्वनामनपुंसकलिङ्गशब्दः सप्तमीविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । अर्थात् अस्मिन् । 'अन्तरे' इति अव्ययपदं मध्ये इत्यर्थं बोधयति । मध्ये इत्यर्थः ।

	गुहायाः इत्यत्र 'गुहा' इति आकारान्त-स्त्रीलिङ्गशब्दः षष्ठीविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । बिलस्य इत्यर्थः । स्वामी इत्यत्र 'स्वामिन्' इति नकारान्त-पुंलिङ्गशब्दः प्रथमाविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । अर्थात् (गुहायाः) अधिपतिः । दधिपुच्छः इत्यत्र 'दधिपुच्छ' इति अकारान्त-पुंलिङ्गशब्दः प्रथमाविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । अर्थात् दधिपुच्छनामकः इति संज्ञापदं वर्तते । शृगालः इत्यत्र 'शृगाल' इति अकारान्त-पुंलिङ्गशब्दः प्रथमाविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । अर्थात् क्रोष्टा / सियार इति हिन्द्यर्थः । समागच्छत् इति एतत् क्रियापदम्,अत्र सम् तथा आ इति उपसर्गौ गम्-धातुः लङ्लकारःप्रथमपुरुषः एकवचनम् अस्ति । आगतवान् इति अस्य अर्थःभवति। अधुना प्रश्नोत्तराणां समयः - समागच्छत् अर्थात् आगतवान् ☞ कः समागच्छत्? शृगालः समागच्छत्। ☞ शृगालस्य नाम किम् असीत्? शृगालस्य नाम दधिपुच्छः आसीत्। ☞ दधिपुच्छः शृगालः कस्याः स्वामी आसीत्? दधिपुच्छः शृगालः गुहायाः स्वामी आसीत्। ☞ गुहायाः स्वामी दधिपुच्छः शृगालः कदा समागच्छत्? एतस्मिन् अन्तरे गुहायाः स्वामी दधिपुच्छः शृगालः समागच्छत्।
X.	स च यावत् पश्यति तावत् सिंहपदपद्धतिः गुहायां प्रविष्टा दृश्यते, न च बहिरागता। इदानीं शब्दार्थान् पश्यामः- सः अर्थात् दधिपुच्छः नाम शृगालः यावत् इति अव्ययपदम् । अर्थात् यावत् पर्यन्तम् जहाँ तक इति हिन्द्यर्थं बोधयति। पश्यति इति क्रियापदम् इत्यत्र दृश्-धातुः लट्लकारः प्रथमपुरुषः एकवचनम् अस्ति । अवलोकयति इत्यर्थः । तावत् इति अव्ययपदम् । अर्थात् तावत् पर्यन्तम् वहाँ तक इति हिन्द्यर्थं बोधयति । सिंहपदपद्धतिः इत्यत्र 'सिंह-पदपद्धति' इति इकारान्त-स्त्रीलिङ्गशब्दः प्रथमाविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । अर्थात् सिंहस्य पदचिह्नम् । गुहायाम् इत्यत्र 'गुहा' इति आकारान्त-स्त्रीलिङ्गशब्दः सप्तमीविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । अर्थात् कन्दरायाम् । प्रविष्टा इत्यत्र प्र-उपसर्गः विश्-धातुः क्त-प्रत्ययः 'प्रविष्टा' इति आकारान्त-स्त्रीलिङ्गशब्दः प्रथमाविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । प्रवेशं कृतवती इत्यर्थः । दृश्यते इति एतत् क्रियापदं कर्मणि, दृश्-धातुः, लट्लकार-प्रथमपुरुषः एकवचनं च वर्तते । अवलोक्यते इत्यर्थः । बहिरागता इत्यत्र (बहिः आगता) इति विच्छेदः बहिः इति अव्ययपदम् अस्ति । बहिः आगतवती इत्यर्थः । आगता इत्यत्र आ-उपसर्गः गम्-धातुः क्त-प्रत्ययः 'आगता' इति आकारान्त-स्त्रीलिङ्गशब्दस्य प्रथमाविभक्तेः एकवचनम् अस्ति । अधुना अस्य वाक्यस्य भावं जानीमः । ☞ पश्यति अर्थात् अवलोकयति..... ☞ कः पश्यति ? ☞ सः पश्यति । ☞ 'सः' इति पदं कस्मै प्रयुक्तम् ? ☞ 'सः' इति पदं शृगालाय प्रयुक्तम् । ☞ सः शृगालः कां पश्यति ? ☞ सः शृगालः सिंहपदपद्धतिं पश्यति ।

	☞ सः शृगालः कीदृशीं सिंहपदपद्धतिं पश्यति ? ☞ सः शृगालः प्रविष्टां सिंहपदपद्धतिं पश्यति । ☞ सिंहपदपद्धतिः कथं प्रविष्टा दृश्यते ? ☞ सः शृगालः यावत् पश्यति तावत् सिंहपदपद्धतिः प्रविष्टा दृश्यते । ☞ सः शृगालः यावत् पश्यति तावत् सिंहपदपद्धतिः कुत्र प्रविष्टा दृश्यते ? ☞ सः शृगालः यावत् पश्यति तावत् सिंहपदपद्धतिः गुहायां प्रविष्टा दृश्यते । ☞ कीदृशी सिंहपदपद्धतिः न दृश्यते ? ☞ बहिरागता सिंहपदपद्धतिः न दृश्यते । ततः शृगालः किं कृतवान् इति अग्रे पश्यामः ।
XI.	शृगालः अचिन्तयत्-"अहो विनष्टोऽस्मि । नूनम् अस्मिन् बिले सिंहः अस्तीति तर्कयामि । तत् किं करवाणि?" शृगालः चिन्तनम् अकरोत् यद् "निश्चयेन अस्मिन् बिले सिंहः अस्ति इति अनुभवामि ,यदि बिले सिंहः अस्ति तर्हि मम मरणं निश्चितमेव । अधुना आत्मानं रक्षितुं किं करवाणि?" इति वाक्यस्य भावार्थः - इदानीं वाक्यस्य शब्दार्थान् अवगच्छामः अचिन्तयत् इति एतत् क्रियापदम् अत्र 'चिन्त्' इति धातुः लङ्लकारः प्रथमपुरुषः एकवचनम् अस्ति । चिन्तनम् अकरोत् इत्यर्थः । विनष्टोऽस्मि इत्यत्र (विनष्टः+ अस्मि) इति विच्छेदः। 'विनष्टः' इत्यत्र वि उपसर्गः नश् धातुः क्त प्रत्ययः च वर्तते । अहं नष्टः जातः इत्यर्थः । विनष्टः इत्यत्र विनष्ट इति अकारान्तशब्दः प्रथमाविभक्तिः एकवचनम् अस्ति , नष्टः अथवा मृतः इत्यर्थः। नूनम् इति अव्ययपदम्। निश्चयेन इत्यर्थं बोधयति। बिले इत्यत्र 'बिल' इति अकारान्त-नपुंसकलिङ्गशब्दः सप्तमीविभक्तिः एकवचनम् अस्ति । अर्थात् गुहायाम् । तर्कयामि इति एतत् क्रियापदम् अत्र 'तर्क्' धातुः लट्लकारः प्रथमपुरुषः एकवचनम् अस्ति । चिन्तयामि अथवा विचारयामि इत्यर्थः । करवाणि इति एतत् क्रियापदं 'कृ' धातोः लोट्लकारस्य उत्तमपुरुषस्य एकवचनस्य रूपं वर्तते। करोमि इत्यर्थः । अधुना भाववबोधनं पश्यामः – अचिन्तयत् अर्थात् चिन्तितवान् ☞ कः अचिन्तयत् ? ☞ शृगालः अचिन्तयत् । ☞ शृगालः किम् अचिन्तयत् ? ☞ शृगालः अचिन्तयत् "अहो विनष्टः अस्मि" । इति ☞ शृगालः किमर्थं विनष्टः जातः ? ☞ शृगालस्य बिले सिंहः अस्ति अतः सः विनष्टः जातः । ☞ बिले सिंहः अस्ति इति विचिन्त्य सिंहः किं वदति ? ☞ बिले सिंहः अस्ति इति विचिन्त्य सिंहः आत्मानं रक्षितुं 'तत् किं करवाणि' । सः शृगालः आत्मानं रक्षितुं किं कृतवान् इति पाठस्य अग्रिमे भागे पश्यामः
XII.	मित्राणि एतावता अस्माभिः द्वितीयपाठस्य प्रथमः भागः पठितः पाठस्य अग्रिमे भागे पुनः मिलामः । धन्यवादः।